

Metody sociálního a sociologického výzkumu

V tomto semestru budeme probírat dva základní způsoby dělání výzkumu v sociálních vědách, které se nazývají **kvantitativní** a **kvalitativní**.

Teoretickým základem **kvantitativního** výzkumu je **pozitivismus**:

- předmětem vědy jsou a mohou být pouze fakta zjišťovaná přímou zkušeností,
- veškeré pravdivé a hodnotné poznání může být dosaženo pouze pomocí empirických metod,
- k pokroku lidského poznání dochází normální a nepřetržitou kumulací vědění,
- jakákoli skutečnost může být zkoumána pomocí jedněch a týchž metod, jejichž ideálním modelem jsou přírodní vědy,
- těmito metodami lze řešit rovněž společensko-politické otázky.

Pozitivismus prošel během svého vývoje několika etapami – od klasického pozitivismu (August Comte) až po neopozitivismus (K. R. Popper a další).

Kvalitativní výzkum vychází z několika příbuzných teoretických přístupů:

Fenomenologie – smyslem výzkumu je porozumění motivům lidského jednání a idejím a citům, které jsou za těmito motivy. „Výzkumník nehledá pravdu a morálku, ale porozumění.“ (Jack D. Douglas)

Symbolický interakcionismus – sociální vztahy jsou budovány sociální interakcí na symbolické úrovni (tzn. především skrze jazyk). Nesnaží se o kauzální vysvětlení sociálních fenoménů, ale o porozumění významu sociální interakce.

Etnometodologie – studium metod, které lidé používají, aby dali smysl situacím každodenního života. Je to způsob, jak zkoumat způsoby, jak vzniká „běžné porozumění“ (common sense) v každodenních situacích.

Definice kvalitativního výzkumu

Kvalitativní výzkum je nenumерické šetření a interpretace sociální reality. Cílem je tu odkrýt význam přikládáný sdělovaným informacím.

Cílem **kvantitativního** výzkumu je testování hypotéz.

Cílem **kvalitativního** výzkumu je vytváření nových hypotéz, nového porozumění, vytváření teorie.

Rozdíl mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem z hlediska redukce informací

Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
Omezený rozsah informace o velmi mnoho jedincích.	Mnoho informací o velmi malém počtu jedinců.
Silná redukce počtu pozorovaných proměnných a silná redukce počtu sledovaných vztahů mezi těmito proměnnými.	Silná redukce počtu sledovaných jedinců.
Zobecnění na populaci je většinou snadné a validita tohoto zobecnění je měřitelná.	Zobecnění na populaci je problematické a někdy i nemožné.

Rozdíl mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem z hlediska transformace informací

Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
<p>vyžaduje velice silnou standardizaci. Silná standardizace zajišťuje</p> <p>vysokou reliabilitu.</p> <p>Silná standardizace vede nutně k silné redukci informace. Respondent, místo aby plně popsal svoje mínění, je omezen na volbu jedné kategorie z nabídnutého velmi malého souboru kategorií. To nutně vede k poměrně</p> <p>nízké validitě.</p>	<p>Standardizace je poměrně slabá a proto má tento výzkum poměrně</p> <p>nízkou reliabilitu.</p> <p>Slabá standardizace kvalitativního výzkumu, volná forma otázek a odpovědí nevynucuje taková omezení, jaká existují v kvantitativním výzkumu. Proto může mít kvalitativní výzkum poměrně</p> <p>vysokou validitu.</p>

Odlišná logika kvantitativního a kvalitativního výzkumu

Logika **kvantitativního** výzkumu je deduktivní:

- Na začátku je problém existující buď v teorii, nebo v sociální realitě.
- Tento problém je přeložen do hypotéz.
- Ty jsou základem pro výběr proměnných.
- Sebraná data jsou použita pro testování hypotéz a výstupem kvantitativního výzkumu je soubor přijatých nebo zamítnutých hypotéz.

Naproti tomu **kvalitativní** výzkum používá induktivní logiku.

- Na začátku výzkumného procesu je pozorování, sběr dat.
- Pak výzkumník pátrá po pravidelnostech existujících v těchto datech, po významu těchto dat, formuluje předběžné závěry a výstupem mohou být nově formulované hypotézy nebo nová teorie.

Charakteristiky kvalitativního výzkumu (Bryman 1988):

Kvalitativní výzkum se snaží:

1. vidět očima zkoumaného subjektu, zaujmout jeho perspektivu
2. popisovat všední detaily každodenního života
3. porozumět jednání a významům v jejich sociálním kontextu
4. klást důraz na čas a procesualitu
5. upřednostňovat otevřený a relativně nestrukturovaný výzkumný design
6. odmítat koncepty a teorie na počátku výzkumu

Srovnání postupu kvantitativního a kvalitativního výzkumu

<p>Kvantitativní výzkum</p> <p>VSTUP</p> <p>Teorie</p> <ol style="list-style-type: none">1. Pracovní hypotézy2. Konstrukce vzorku3. Sběr dat4. Analýza dat <p>VÝSTUP</p> <p>Otestované hypotézy, ověřená nebo zdokonalená teorie</p>	<p>Kvalitativní výzkum</p> <p>VSTUP</p> <p>Sociální problém</p> <ol style="list-style-type: none">1. Terénní výzkum, který zahrnuje souběžné vytváření vzorku, sběr dat, analýzu a interpretaci <p>VÝSTUP</p> <p>Hypotézy, „grounded theory“</p>
--	--

Rozdíl ve vytváření vzorku v kvantitativním a kvalitativním výzkumu:

- V **kvantitativním výzkumu** se snažíme vytvořit vzorek, který by byl reprezentativní pro určitou **populaci jedinců**, kterou lze většinou vymezit nějak geograficky, čili jako obyvatele nějakého nějakého území.
- Zato v **kvalitativním výzkumu** se zpravidla snažíme co nejreprezentativněji pojednat o nějakém **problému**, to znamená tak, abychom zachytili co nejvíce jeho relevantních dimenzí.

Definice „grounded theory“ přístupu

- **metodologický koncept a postup, který uvedli do sociologie američtí sociologové Barney Glaser a Anselm Strauss.**
- Do češtiny byl přeložen jako „zakotvená teorie“ (viz Strauss, Corbinová 1999), avšak Disman navrhoval chápat ho jako „**dobře podloženou teorii, teorii, která stojí oběma nohama na pevné zemi**“ a samotný termín ponechat v původní anglické verzi.
- Jedná se o strategii, jak **vyvinout teorii přímo z existujících dat, bez použití předem připravených kritérií** pro to, která data mají být vybrána. Jde o vyvinutí teorie ryze induktivním procesem, to znamená bez promoci předem připravených hypotéz.
- Na rozdíl od tradiční vědecké metody pro grounded theory **není východiskem formulace teoretického problému, ale existence problému sociálního.**
- Samotný výzkum obvykle **začíná osobní výpovědí toho, kdo tento problém prožívá** – jeho vylíčením tohoto problému. Tak například východiskem pro zkoumání problému kriminality mládeže může být výpověď mladistvého delikventa, jeho definice problému, nikoli existující teorie kriminality.

Hlavní principy „grounded theory“

a) Vytváření teoretického vzorku (theoretical sampling)

„proces sběru dat s cílem vytvořit teorii, ve kterém výzkumník současně sbírá data, kóduje a analyzuje je a rozhoduje, kde sbírat další data, aby mohl rozvíjet vynořující se teorii.“ (Glaser a Strauss)

b) Metoda konstantního srovnávání (constant comparative method)

„výzkumník v procesu vytváření teorie studuje svůj materiál, neustále své teoretické koncepty přeskupuje a znovupropojuje. Účelem (...) současné aplikace kódování a interpretace, je vytvářet teorii systematictěji, než tomu je při druhém přístupu (testování hypotéz).“ (Glaser a Strauss)

Definice teoretického nasycení vzorku

„Nasycení znamená, že už nejsou nalézána žádná data, která by mohla být použita k formulování dalších kategorií. Když výzkumník vidí vynořovat se opět a opět shodné vzorce, začíná být empiricky přesvědčen, že koncept je teoreticky saturován.“ (Glaser a Strauss)

Metody sběru dat v kvalitativním výzkumu

Zúčastněné pozorování

- takový způsob dělání výzkumu, při němž se výzkumník pohybuje v prostředí („terénu“), které zkoumá, a nějakým způsobem se účastní každodenního života lidí, pro které je toto prostředí jejich vlastním.
- Participace na životě zkoumané skupiny je především nástrojem k porozumění problémům lidí, nástrojem k pochopení jejich situace.

Role výzkumníka: úplný pozorovatel

- pozorovatel je spojen se zkoumanou skupinou pouze prostorově
- jeho identita jako pozorovatele je členům zkoumané skupiny známa
- výzkumník může pozorování věnovat veškerý čas, avšak jeho přítomnost může chování skupiny ovlivnit
- stupeň ztotožnění výzkumníka se skupinou je malý, avšak to, že se seznámil s prostředím může zabránit některým chybným interpretacím

Role výzkumníka: pozorovatel jako participant

- výzkumník je v sociální interakci se členy skupiny, ale nepředstírá, že je skutečným participantem
- typickým příkladem je kulturní antropolog v domorodé vesnici

Role výzkumníka: participant jako pozorovatel

- výzkumník plně participuje na životě skupiny, ale nezatajuje, že také dělá výzkum
- míra identifikace a tudíž i pravděpodobnost nalezení porozumění je značná
- vzniká zde však riziko ztráty nezbytného odstupu objektivního vědeckého pozorovatele

Role výzkumníka: úplný participant

- výzkumník přijímá plně roli člena skupiny, kterou hodlá studovat
- jeho role výzkumníka není ve skupině známa nikomu
- čas a příležitost k pozorování mohou být velmi omezené
- pravděpodobnost ztráty vědeckého odstupu je velmi vysoká
- s touto rolí jsou spojené závažné etické problémy

Výzkumné techniky používané v rámci postupu zúčastněného pozorování:

- pozorování
- rozhovory se zkoumanými osobami
- rozhovory s informátory
- analýza osobních dokumentů
- sebereflexe výzkumníka

Terénní poznámky (field notes), záznam pozorování

- Terénní poznámky jsou tradičním způsobem zaznamenávání dat v kvalitativním výzkumu. Obsahují konkrétní popis sociálních procesů a jejich kontextu. Cílem je zachytit je jako celek, jejich rysy a vlastnosti.
- Účelem je identifikovat a rozvíjet přiléhavé analytické kategorie.
- Terénní poznámky jsou hlavní výzkumnou aktivitou, která by měla být prováděna co nejpečlivěji a nejsvědomitěji. Měly by být zaznamenány co nejdříve a měly by obsahovat i výzkumníkovy pocity a dojmy.
- Součástí terénních poznámek jsou interpretace a analytické poznámky.

Hlubkový rozhovor

Výhody hlubkového rozhovoru

- vedení rozhovoru tváří v tvář, umožňuje nám přizpůsobovat proces sběru dat situaci (výběr témat, způsob kladení otázek atd.)
- umožňuje oběma stranám vysvětlit význam otázky a odpovědi (skryté či zjevné sdílení a nebo vyjednávání porozumění ve výzkumné otázce, neporozumění na jedné nebo druhé straně může být vysvětleno, to nejde například ve strukturovaném rozhovoru, dotazníku, který je hotový, navíc ho často nedělá sám výzkumník, ale školený tazatel)
- umožňuje sledovat vytváření významů během rozhovorů. Respondenti/vypravěči nejsou jen držiteli vědění, které čeká na to, až bude odhaleno, ale tvoří vědění ve spolupráci s výzkumníkem.

Nestandardizované interview

- Interakce mezi tazatelem a respondentem, pro kterou má tazatel jen velice obecný plán. Tento plán obvykle nezahrnuje výčet otázek, jejich přesné znění ani jejich závazné pořadí.
- Takový plán je pouhá kostra, které dá konkrétní obsah a živou formu právě až interakce s respondentem.
- Následující otázka je odvozena z odpovědi na otázku předchozí. V tomto smyslu by bylo možné říct, že respondent je spolutvůrcem znění otázek a tím do určité míry i celého výzkumu.

Kdy použít hloubkové/nestandardizované interview?

TAM, KDE ZKOUMANÉ JEVY NEMŮŽEME POZOROVAT PŘÍMO.

- Často nás zajímá něco, **co se stalo nebo se může stát** (perspektivy, očekávání lidí).
- **Retrospektivní pohled a pohled do budoucnosti** odkrývají svět zkušeností, který **nemůžeme zachytit pozorováním**, může to být jediná cesta, jak se dovědět něco o minulosti.
- To, že se ptáme na to, co bylo, neznamena, že máme přístup k minulosti. **Jediná perspektiva**, kterou získáme, je ta **dnešní** – tedy **ne, co si vypravěč tenkrát myslel, ale co si dnes o tom myslí**.
- Zajímá nás, co se tenkrát stalo, ale dovídáme se, jak vypravěč **vnímá dnes**, co se tenkrát stalo.

TYPY OTÁZEK PŘI INTERVIEW

- c) Úvodní otázky (*introducing questions*)
- d) Doplnující otázky (*follow-up questions*)
- e) Zjišťující otázky (*probing questions*)
- f) Upřesňující otázky (*specifying questions*)
- g) Přímé otázky (*direct questions*)
- h) Nepřímé otázky (*indirect questions*)
- i) Strukturující otázky (*structuring questions*)
- j) Mlčení (*silence*)
- k) Vysvětlující otázky (*interpreting questions*)

Focus groups

Výzkumná metoda založená na skupinovém rozhovoru:

- účastní se jej ideálně 6 až 10 respondentů, ale může to být i více nebo méně,
- účastníci spolu mohou navzájem interagovat, dělit se o své zkušenosti a názory,
- skupiny se mohou lišit z hlediska homogenity svého složení,
- rozhovor může být podle míry intervence ze strany moderátora buď strukturovaný, méně strukturovaný nebo částečně strukturovaný,
- v rámci jednoho výzkumu lze uskutečnit i více skupinových rozhovorů,
- v takovém případě je otázkou, nakolik mají být v zájmu srovnatelnosti standardizované

Analýza kvalitativních dat (Grounded Theory přístup)

Základním postupem analýzy kvalitativních dat je kódování.

Otevřené kódování je proces postupného rozebírání, prozkoumávání, porovnávání, konceptualizace a kategorizace dat.

Smyslem otevřeného kódování je nalézání analytických **kódů** (označení přidělených událostem, případům či jiným výskytům jevů) pro data a jejich seskupování do analytických **kategorií** (tříd kódů stejného charakteru, které se zdají náležet ke stejnému jevu).

Cílem je **snižování neurčitosti a mnohoznačnosti** v datech a jejich postupné nahrazování **strukturovanějším a uzavřenějším souborem kódů a kategorií**, které nám posléze umožní **hledat podobnosti** i napříč jednotlivými případy a posléze i **teoretizovat** o datech.

Postup otevřeného kódování

Základem otevřeného kódování jsou dva analytické postupy – **porovnávání a kladení otázek**. Ty se uplatňují neustále, během celého procesu analýzy, proto se někdy o grounded theory hovoří jako o „analytické metodě konstantního srovnávání“.

Kroky otevřeného kódování jsou následující:

- 1. Označování jevů – vytváření kódů („analytických nálepek“) – konceptualizace dat**
- 2. Určování kategorií - kategorizace**
- 3. Pojmenovávání kategorií**
- 4. Rozvíjení dimenzí a vlastností kategorií**

Během analýzy dat se často vlastnosti kategorií objevují ve formě dimenzí, nebo v konkrétní podobě, která je vlastní pouze určitému jevu. Naším cílem je odhalit obecné vlastnosti kategorie.

Jak kódování zaznamenávat

- Výchozí označení pro kódy a kategorie, která nás napadají, mohou být **součástí** našich **terénních poznámek** (field notes).
- Nejvýhodnější je **zaznamenávat** kódy a kategorie **přímo do textu**, který kódujeme. Text může být pro tento účel **speciálně zformátován** (užší sloupec s širšími okraji, kam lze zapisovat kódy, kategorie a poznámky k nim).
- Výhodné je označovat si v textu **přímo** ta **místa**, ke kterým se daný kód nebo kategorie vztahují – k tomu lze používat různé způsoby **podtrhávání** nebo **barevného odlišení** (tzv. „pastelkovou metodu“)

Existují také speciální **počítačové programy** usnadňující analytické kódování, např. program Atlas.ti. Tyto programy však **nesuplují analytickou práci výzkumníka**, pouze nabízejí uživatelsky příjemné prostředí, pro její zaznamenávání a znovuvyvolávání.

Etické otázky v různých fázích výzkumu

TÉMATIZACE

Záměr výzkumu založeného na rozhovorech by měl být promyšlen – vedle hodnoty vědeckého poznání – také s ohledem na možnost zlepšení zkoumaných sociálních poměrů.

PROJEKT

Etické otázky zahrnují získání informovaného souhlasu k účasti na výzkumu, zajištění ochrany soukromí, zvažování možných důsledků výzkumu pro zkoumaný subjekt.

SITUACE ROZHOVORU

Musí být vyjasněna otázka důvěrnosti vypravování a musí být vzaty v úvahu důsledky výzkumné interakce pro účastníky výzkumu, jako např. pocit stresu během rozhovoru nebo změna sebeprezentace. Výzkumník by

měl také zvážit podobnost výzkumného a terapeutického rozhovoru.

TRANSKRIPCE

Etické otázky se týkají zachování důvěrnosti údajů, stejně tak problému věrného přepisu toho, co vypravěč řekl.

ANALÝZA

Jak hluboko a jak kriticky lze rozhovory analyzovat a zda mohou zkoumaní mluvit do toho, jak jsou jejich tvrzení interpretována.

OVĚŘENÍ

Etická odpovědnost výzkumníka spočívá v tom přinášet poznání, které je spolehlivé a ověřené, jak jen to je možné.

PREZENTOVÁNÍ VÝSLEDKŮ

Znovu zvažovat otázku důvěrnosti prezentovaných údajů (nejen otázka anonymity). Dále zvažovat, jaké důsledky může mít publikace zprávy pro

respondenty a pro skupinu či organizaci, kterou reprezentují.

Etické otázky na začátku výzkumu

- Jaké jsou přínosy výzkumu? Jak může výzkum přispět ke zlepšení sociálních podmínek? Dotknou se potenciální přínosy především účastníků výzkumu? Nebo skupiny, jíž jsou členy? Nebo výsledky výzkumu přispějí k obecnému poznání sociálních poměrů?
- Jak získat informovaný souhlas účastníků výzkumu? Musí být v každém případě informovaný souhlas získán písemnou formou nebo stačí ústně? Kdo může/měl by udělit souhlas? Účastník výzkumu nebo jeho nadřízený? Kolik informací o výzkumu je nutné sdělit předem a které mohou počkat po provedení výzkumu? Jak může být předmět informovaného souhlasu dodržen v explorativním výzkumu, když má výzkumník jen malé povědomí o tom, jak se bude výzkum vyvíjet?
- Jak zajistit ochranu respondentů? Jak důležité je, aby respondenti zůstali anonymní? Kdo všechno bude mít přístup k rozhovorům? Jak můžeme prakticky změnit identitu zkoumaných subjektů?

- Jaké jsou důsledky výzkumu pro účastníky výzkumu? Může být potenciální ohrožení subjektů vyváženo potenciálními přínosy? Dotknou se interview nějakých terapeutických momentů a pokud ano, jaká opatření je v tomto ohledu nutno přijmout? Pokud budou výsledky publikovány, jaké důsledky mohou mít pro účastníky výzkumu a pro skupiny, které reprezentují?
- Jak může role výzkumníka ovlivnit výzkum? Jak může výzkumník zajistit vědeckou kvalitu/úroveň výzkumu a nezávislost výzkumu? Jak se může výzkumník vyvarovat identifikace se svými respondenty (subjekty, které zkoumá) a ztráty kritického odstupu?